

РИСИ АНТИУТОПІЇ У РОМАНІ ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»

У ХХ ст. жанр антиутопії стає надзвичайно поширеним. Це не дивно, оскільки епоху позитивізму змінює епоха модерну. Якщо позитивісти були впевнені у тому, що людському розуму підвладна будь-яка проблема, то модерністи поставили людську силу під сумнів. Суспільно-політичні зміни, розпади старих імперій та утворення нових, дві світові війни – усе це, безперечно, вплинуло на митців та продемонструвало, що ми майже нічого не знаємо про людину й межу її жорстокості.

У літературознавстві термін «антиутопія» вперше застосували Г. Неглі та М. Патрік у своїй антології утопічних творів «У пошуках утопії» у 1952 році [7, с. 357]. Провідна тема роману-антиутопії – протистояння індивіда та системи. Антиутопія звертає увагу на загрозливе явище: значення особистості в сучасному світі нівелюється, людина стає тільки «гвинтиком у системі».

В. Голдінг, Є. Замятін, Дж. Оруел, Г. Уелс, О. Хакслі були авторами найзнаковіших романів-антиутопій ХХ ст. Ми зосереджуємо увагу на романі «Володар мух» В. Голдінга, англійського письменника та лауреата Нобелівської премії з літератури.

«Володар мух» (1954 р.) є дебютним романом В. Голдінга. У центрі розповіді – група хлопців-англійців, котрі потрапляють на безлюдний острів. Класичний сюжет робінзонади обертається трагедією. В епоху модерну неможливою є ідея Д. Дефо про всемогутню та помірковану людину, котра здатна подолати будь-які негаразди. В. Голдінг відтворює ситуацію та показує, як поступово, крок за кроком, вчорашні друзі стають смертельними ворогами. Здається, автор не вірить у те, що на людство чекає світле майбутнє. На прикладі цих хлопців В. Голдінг демонструє найгидкіші, тваринні риси людської природи.

Мета цієї статті – простежити риси жанру антиутопії в романі «Володар мух» В. Голдінга. Для цього потрібно виконати низку завдань: звернутися до наявних праць із теорії жанру антиутопії, надати дефініцію та

основні риси цього жанру і, зрештою, з'ясувати, які риси антиутопії є у романі «Володар мух» В. Голдінга.

Риси жанру антиутопії проявляються уже безпосередньо в перших утопічних текстах. Ознаки синестезії цих двох літературних жанрів прослідковуємо ще в «Державі» Платона. Класичним зразком утопії є «Утопія» Т. Мора. Від цього твору, власне, і походить назва цілого жанру. Антиутопія виникає на основі текстів утопічного характеру, проте заперечує утопію та проголошує свої власні істини. Автори антиутопічних текстів прогнозують майбутнє людства і, на жаль, багато їхніх прогнозів втілилися протягом ХХ ст., а деякі – втілюються просто зараз.

Проблемам антиутопії загалом і творчості окремих авторів цього жанру присвячені праці Г. Баран, О. Білько, Т. Духовного, М. Золотоносова, О. Коломійцевої, О. Лазаренко, Б. Ланіна, М. Липовецького, О. Ніколенко, Г. Сиваченко та інших. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити Ф. Боумена, Р. Девіса, А. Мортонна, А. Петруччани, Ф. Полака, І. Тарталья, Ц. Годорова, Є. Шацького та інших. Існує декілька підходів до тлумачення поняття антиутопії, зокрема літературознавчий, ідеологічний, культурологічний, лінгвістичний [4, с. 137-139].

Однією із характерних рис жанру антиутопії є *гра з часом і простором*, оскільки антиутопія «змушує сумніватися в однозначності висновків, об'єктивності свідчень, адекватності людської пам'яті та справедливості істин» [5, с. 182]. Найбільш помітною рисою антиутопії є застосування засобів комічного (сатира, іронія, сарказм, гротеск). Через ці засоби автори досягають своєї головної мети: вони змушують читачів поміркувати про суспільний лад, задуматися, чи не виглядає людська реальність абсурдною та нікчемною. Дослідник Р. Семків із цього приводу зазначає, що «антиутопії <...> використовують сарказм як засадничий принцип розвитку сюжету й творення образів» [3, с. 212]. Антиутопія вирізняється *псевдокарнавальністю* та наявністю *особливого типу героя*, котрий приймає правила гри та кориться наявній системі (або ж бунтує – але не може нічого змінити, як у романі «1984» Дж. Оруела). Ще одна риса жанру антиутопії – *алегоричність*, оскільки автори антиутопічних текстів часто звертаються до текстів інших авторів, полемізують з ідеями, висловленими раніше [2; 3].

У зв'язку з викладеним вище, можна виокремити певні риси антиутопії у романі «Володар мух». Роман розкриває двоїсту природу людської душі. З одного боку, кожна людина прагне жити у цивілізованому світі – мати впорядковане життя, дотримуватися чітких законів, поважати інших та вимагати поваги до себе. Проте з іншого боку, у кожній людині від природи закладені тваринні інстинкти: задоволення власних базових потреб, егоїзм та жорстокість.

Група англійських школярів потрапляє на острів. Ці хлопці звикли до правил: до шкільних норм, до сімейного виховання, до цивілізованої поведінки у суспільстві. Їхній світ видається гармонійним, проте – парадокс

– цей світ перебуває у стані Другої світової війни. Тому логічним видається те, що більшість героїв із плином часу обрали саме шлях жорстокості: вони повторювали те, що бачили в англійському суспільстві. Нехай це суспільство регульоване правилами, проте у ньому на кожному кроці можна побачити звірство та несправедливість.

Цей острів, на якому опинилися головні герої, здається райським місцем: буйна природа, багато плодкових дерев, наявність питної води – усе, що потрібно людині для життя: *«Це наш острів. Гарний острів. Будемо тут веселитися, доки дорослі не прийдуть по нас. <...> Є їжа, можна купатися он у тій річечці і взагалі»* [1, с. 45]. Проте благодатна місцина виявляється зовсім не такою: автор поєднує картини опису прекрасної природи із відтворенням неприємних та жахливих ситуацій, котрі відбуваються серед дітей. Яскраві описи пейзажів острова та нічного зоряного неба протиставлені описам трагічної загибелі, озлобленості та страху світу людей.

Автор демонструє поступовий перехід хлопців від раціонального до тваринного, послуговуючись грою світла і темряви. Перші трагічні події відбуваються саме вночі – це допомагає посилити відчуття страху та невизначеності, котрі охоплюють читача: *«Ось сонце зовсім покинуло галявину і зникло з неба. Морок поглинав ліс, затоплюючи просвіти між деревами, поки все стало тьмяним та химерним, наче морське дно»*; *«Коли сонце заходило, темрява лилася на острів наче з вогнегасника, і незабаром у курені під далекими зорями заповзав страх»* [1, с. 72, с. 74]. Поступово фокус із фізичної темряви (ніч) переходить на внутрішню (зло та жорстокість у душах дітей).

В. Голдінг, бажаючи дослідити природу тоталітаризму, моделює ситуацію: він переносить групу англійських хлопців в умови виживання та спостерігає за їхньою поведінкою. Місце подій перебуває немов поза простором і часом. Автор не надає великого значення тому, що відбувалося з хлопцями до того, як вони потрапили на острів: адже дія роману починається тоді, коли герої ступають на острів, а закінчується – коли вони його покидають. Так само умовним є сприйняття часу та його плинності.

Життя головних героїв на острові розвивається у двох напрямках. Перший шлях – цивілізований та раціональний. Діти намагаються відтворити той устрій, який вони бачили у своїй країні: утворюють свій своєрідний парламент, запроваджують голосування та встановлюють правила. Група хлопців, що утворюється довкола Ральфа, символізує цивілізацію: їхнє завдання полягає у тому, аби якнайшвидше покинути острів та повернутися до батьків. Інший шлях – це культивування тваринного начала, законів природи. Такий вибір робить Джек та його група мисливців. Персонажі відкидають здоровий глузд і починають битву за виживання. Їхня мета полягає у задоволенні власних потреб та у залякуванні інших. В. Голдінг демонструє наслідки цього у сценах жахливої пожежі на

острові, панічного страху, що охоплює Ральфа у момент переслідування, смерті дітей та парашутиста і т.д.

Одягаючи розфарбовані маски, діти відчують себе у безпеці. Вони втрачають відчуття власної відповідальності за те, що роблять. Жоден із героїв роману не володіє рисами повноцінно сформованої особистості, такими як здатність переконувати та керувати, бути сильним та дотримуватися прийнятих рішень. Діти не здатні домовитися та поважати позиції й думки одне одного: *«Щось у нас зіпсувалось. Я не розумію чому. Ми так добре почали; ми були щасливі. А потім... <...> Потім усі стали боятися»* [1, с. 103].

Маски, які одягають персонажі, є символом вседозволеності, вони захищають дітей від почуття сорому та мук совісті. Одягаючи її чи розфарбовуючи обличчя, людина виступає не просто в образі тварини, а перетворюється на справжнього звіра: *«Вражено дивився він, уже не на себе, а на страшного незнайомця. <...> Джек затанцював, його сміх переріс у кровожерне гарчання. Він пострибав до Біла, і маска стала ніби чимось від нього незалежним, за нею Джек ховався, звільнившись від сорому та людської самосвідомості»* [1, с. 80]. Із психологічної точки зору маска захищає людину та дарує їй відчуття анонімності, звільняє від страху та поміркованості. Традиція одягати машкару під час полювання сягає древніх часів. Збираючись на полювання, давні люди бажали задобрити тотемну тварину чи Бога, а також розфарбовували себе з тією метою, аби здаватися страшнішими та сильнішими перед своїми потенційними ворогами.

Цивілізовані діти перетворюються на цих розфарбованих дикунів: вони влаштовують страшні сцени жертвоприношення та полюють одне на одного. У їхніх душах проявляється садизм, тваринні інстинкти, які звичайні люди ховають глибоко всередині та тримають під контролем. Діти захоплюються цією «грою». Більшість героїв приймає лідерство Джека. Вони готові слідувати його наказам та відкинути усе людське. Ті поодинокі герої, котрі ще зберігають раціональне мислення, гуртуються довкола Ральфа, який протистоїть свавіллю Джека ціною свого життя. Лише поява офіцера рятує Ральфа від смерті.

Перебування на острові призводить до того, що хлопці втрачають свій невинний погляд на світ. Тільки прибувши сюди, вони навіть не здогадуються про те, що станеться далі. Діти уперше приймають самостійні рішення, намагаються самостійно, без допомоги дорослих, вибудувати своє життя. Як наслідок, частина хлопців стає на шлях навіженості, а інша частина протистоїть їм. Ральф є героєм, який виступає проти тоталітарної системи Джека. Таких, як він – одиниці. Поява офіцера ставить край свавіллю, проте діти дивляться одне на одного і розуміють, що після випадку на острові вони не зможуть бути такими, як до цього. Особливо гостро відчуває це Ральф: *«Посередині брудний, розпатланий, з невтертим носом стояв Ральф і ридав над колишньою невинністю, над темнотою людського серця...»* [1, с. 253]. Роман закінчується на цьому моменті, й автор

залишає перед читачем нерозкриті запитання. Як ці хлопці, які полювали на своїх друзів, мають жити далі? Як Ральф має будувати своє подальше життя, знаючи, що у будь-який момент інші люди можуть його зруйнувати?

Ставлячи такі серйозні запитання, автор насправді проводить паралель із тодішніми подіями. Друга світова війна закінчилася, але з її наслідками люди будуть боротися протягом десятиліть. Побачивши звірства, на які здатна одна людина проти іншої людини, стає складно заново повірити у концепт краси, мистецтва й добра.

В. Голдінг на прикладі змодельованої ситуації із дітьми, котрі потрапили на острів, намагається розмірковувати про природу тоталітарної системи. Автор показує, що суспільна жорстокість породжується та розвивається від того, що до влади приходять незрілі особистості. Психічно нестійкі люди утверджуються на верхівці, і лише від самого суспільства залежить, яким шляхом воно піде: скине такого тирана чи навпаки – підтримає його політику: *«Лихо в тім – коли ти ватажок, ти маєш думати, ти маєш бути мудрим. Крім того, трапляються такі випадки, коли негайно треба щось вирішити. Для цього треба думати; думки – цінна річ, від них є користь...»* [1, с. 97–98]. Тоталітарна система спирається на почуття страху – як страху міфічного, так і цілком реального. Усе зводиться до питання, поставленого В. Голдінгом: *«Що краще – бути бандою розмальованих дикунів, як ви, чи розумними людьми, як Ральф?»* [1, с. 226].

Автор випробовує своїх героїв, створюючи незвичайні умови для життя, виводить їх із зони комфорту та спостерігає за їхньою поведінкою. Бачимо, що роман «Володар мух» побудований на «ситуації пограниччя» або «ситуації екстремі». Цьому питанню присвячена праця «Обличчям до екстремі» Ц. Тодорова [5]. Автор аналізує досвід в'язнів концентраційних таборів та доходить висновку, що табірний досвід лише посилює ті якості, які закладені в людині. Тобто, та людина, котра у повсякденному житті виказувала хоча б найменшу жорстокість, у табірному світі стане справжнім тираном. І навпаки: добра людина залишиться такою навіть під страхом смерті.

Визначальною рисою роману «Володар мух» є також алегоричність. Найбільш явним є покликання на роман «Робінзон Крузо» Д. Дефо, а також на філософію позитивізму. В. Голдінг заперечує ідею того, що людина може самостійно облаштувати своє життя на острові, зберігши при цьому людське обличчя. Робінзон у романі Д. Дефо потрапляє на острів за дуже несприятливих обставин. Йому власноруч доводиться будувати житло та боротися за існування. Робінзон проявляє неабияку мужність та витривалість, організовує свій побут, навіть прилучається до культури. Натомість герої В. Голдінга потрапляють на «райський» острів, де чудесним чином є все необхідне для життя. Проте навіть у таких спрощених умовах діти не можуть взяти себе в руки: і дикунство перемагає над людяністю.

Ще один популярний текст, із яким полемізує В. Голдінг, – це «Книга джунглів» Р. Кіплінга. Ідея «Книги джунглів» полягає у тому, що людина

навіть у тваринному світі буде зберігати цивілізоване обличчя. Більше того, прочитавши «Книгу джунглів», видається, що світ природи мало чим відрізняється від світу людей. Часто тварини виявляються «людянішими» за людей. В. Голдінг розвінчує прекрасну ілюзію, показуючи, що людина є найжорстокішою із усіх тварин на Землі.

Сформулюємо основні висновки: жанр антиутопії стає поширеним у літературі ХХ ст., як відповідь на катастрофи того часу. Автори-антиутопісти досліджують людську природу та застерігають читачів від того зла, котре приносить із собою тоталітарний державний устрій.

Роман «Володар мух» В. Голдінга вирізняється рисами антиутопії. Насамперед звертаємо увагу на поняття гри, котре є ключовим для роману: діти сприймають світ в ігровому ключі – і це призводить до трагедії. В. Голдінг так само грається із читачем та героями – створює обставини, де час і місце є умовними. У романі ми простежуємо застосування засобів комічного, хоч і атмосфера цього роману переповнена страхом та непевністю майбутнього. Роман називаємо алегоричним, оскільки він містить багато покликань на тексти інших письменників, зокрема на «Робінзона Крузо» Д. Дефо та «Книгу джунглів» Р. Кіплінга.

Література

1. Голдінг В. Володар мух / пер. з англ. С. Павличко. Київ: Основи, 2000. 253 с.
2. Сабат Г. У лабіринтах утопії й антиутопії. Дрогобич: Коло, 2002. 160 с.
3. Семків Р. Сарказм як принцип розгортання сюжету та побудови образу в антиутопіях (на прикладі романів «Ми» Є. Замятіна та «1984» Дж. Оруела). *На пошану пам'яті Віктора Китастого*: зб. наук. пр. / упоряд. В. Моренець. Київ, 2004. С. 212–220.
4. Стоянова І. Антиутопія як об'єкт міждисциплінарного дослідження. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 34. С. 136–145.
5. Тодоров Ц. Обличчям до екстремі / пер. з фр Я. Салига. Львів: Літопис, 2000. 415 с.
6. Федух І. Жанр антиутопії у постмодерністичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. № 9. С.180–183.
7. Молода наука. Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. Запорізький національний університет. Том IV. Запоріжжя, 2020. 380 с.